

Türkiye’de Engelli Bireylerin Hakları ve Adli Tıp Yönünden İncelenmesi

Ali YILDIRIM^{1, a}
Meliha Cemre OCAK^{1, b}
Fatma YÜCEL BEYZAŞ^{1, c}

¹ Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi,
Tıp Fakültesi,
Adli Tıp Anabilim Dalı,
Sivas, TÜRKİYE

^a ORCID: 0000-0002-0401-283X

^b ORCID: 0000-0003-0737-8666

^c ORCID: 0000-0001-9734-8908

Engellilik; doğuştan veya sonradan oluşan nedenlere bağlı olarak zihinsel, bedensel, ruhsal, duygusal veya sosyal yeteneklerini belli oranlarda kaybetme, sosyal hayata uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşama durumu olarak tanımlanmaktadır. Engelli bireylerin topluma dahil olamaması, hem engelli bireyleri her anlamda kötü etkilemekte hem de toplumun ilerlemesinin önüne geçmektedir. Ayrıca engelli bireylerin topluma dahil olması için gerekli ortamları sağlamak ve onlara destek olmak da toplumun sorumluluğudur. Bunu gerçekleştirmek için dünyada ve Türkiye’de engelli bireylerin haklarını belirleme ve güvence altına alma amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmada iş, eğitim, sağlık alanlarında engelli bireylere tanınan haklar, sosyal yardımlar, sağlanan kolaylıklar ve engelli bireylerin adli tıp açısından değerlendirilmesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engel, adli tıp, bilirkişilik raporu

The Rights of Disabled Individuals in Türkiye and Their Examination in Terms of Forensic Medicine

Disability is defined as the condition of losing mental, physical, spiritual, emotional or social abilities to a certain extent due to congenital or acquired causes, having difficulty in adapting to social life and meeting daily needs. The inability of disabled people to be included in the society both adversely affects disabled people in every sense and prevents the progress of the society. In addition, it is also the responsibility of society to provide the necessary environments for disabled individuals to be included in society and to support them. In order to realise this, various legal arrangements have been made in the world and in our country in order to determine and secure the rights of disabled individuals. In this study, the rights, social aids, facilities provided to disabled individuals in the fields of work, education, health and the evaluation of disabled individuals in terms of forensic medicine are discussed.

Key Words: Disability, forensic medicine, expertise report

GİRİŞ

Engellilik; doğuştan veya sonradan oluşan nedenlere bağlı olarak zihinsel, bedensel, ruhsal, duygusal veya sosyal yeteneklerini belli oranlarda kaybetme, sosyal hayata uyum sağlama ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşama durumu olarak tanımlanmaktadır (1). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise engeli; “vücut fonksiyonu veya yaşam gerekliliklerine katılımın kısıtlanmasını kapsayan bir kavram” olarak tanımlamıştır. DSÖ’nün verilerine göre tahminen 1.3 milyar insan yani dünya nüfusunun %16’sı engellilik yaşamaktadır (2). 2011 yılında Türkiye’de yapılan Nüfus ve Konut Araştırması’nda nüfusun %6.9’unda yaşamı zorlaştıran en az bir engel bulunmaktadır. Bu araştırmada engelli nüfus kapsamına alınanlar; duyma, konuşma, görme, yaşlarına göre öğrenme ve hareket güçlüğü alanlarından bir veya daha fazlasında çok zorlandığını ya da hiç yapamadığını ifade eden kişilerdir. Ayrıca Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından kamu kuruluşlarındaki Engelli Sağlık Kurulu raporlarına dayanarak ‘Ulusal Engelli Veri Sistemi’ oluşturulmuştur. Bakanlık tarafından Nisan 2023’te yayımlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni’nde bu sistemde kayıtlı ve hayatta olan engelli kişi sayısı; 2.511.950 olarak belirtilmiştir. Bu kişilerin %56’sı erkek, %44’ü kadın olarak ve %30.85’i ağır engelli olarak tanımlanmıştır. Türkiye’deki engellilerin engel gruplarına göre dağılımları incelendiğinde en çok görülen; kronik (süreğen) hastalıklar (%40.63) olup, ardından sırasıyla zihinsel engel (%17.07), ortopedik (%13.78), görme (%9.53), işitme (%7.97), ruhsal ve duygusal (%7.57), dil ve konuşma (%1.49) ile diğer engel grubu (%1.96) görülmektedir (3).

Engellilik kavramı son dönemlerde daha sık tercih edilmekle beraber toplumda bu bireyleri tanımlamak için çok çeşitli kavramlar (sakat, özürü, malul vb.) kullanılmaktadır. Her ne kadar bu kavramlar aynı anlamda kullanılsa da farklı içerikler barındırdıkları çoğunlukla bilinmemekte ya da günlük kullanımda bu farklılıklar ihmal edilmektedir (4). Resmi kaynaklarda ve uluslararası metinlerin çevirilerinde kavram tercihi konusunda bir tutarlılığın olmaması da bu kavramların tanımında tartışmalı ve anlaşılmayan yönlerin bulunmasının bir nedenidir (5).

Geliş Tarihi : 01.07.2024
Kabul Tarihi : 29.07.2024

Yazışma Adresi

Meliha Cemre OCAK
Sivas Cumhuriyet
Üniversitesi,
Tıp Fakültesi,
Adli Tıp Anabilim Dalı,
Sivas - TÜRKİYE

ceocak17@icloud.com

Engelli bireylerin topluma dahil olamaması; engelli bireyleri her anlamda kötü etkilemekte, toplumun ilerlemesinin önüne geçmektedir. Engelli bireylerin topluma dahil olması için gerekli ortamları sağlamak ve onlara destek olmak toplumun sorumluluğudur. Bunu gerçekleştirmek için dünyada ve Türkiye'de engelli bireylerin haklarını belirleme ve güvence altına alma amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır (6).

Bu çalışmada iş, eğitim, sağlık alanlarında engelli bireylere tanınan haklar, sosyal yardımlar, sağlanan kolaylıklar ve engelli bireylerin adli tip açısından değerlendirilmesi ele alınacaktır.

Engelliliğin Sebepleri

Engellilik, nedenlerine ve kaynağına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. En sık kullanılan sınıflamaya göre engellilik nedenleri doğumdan önce, doğum sırasında ve doğumdan sonra meydana gelen sebepler olarak üçe ayrılmaktadır.

Doğum öncesi sebepler; bazı genetik nedenler, akraba evliliği, annenin gebelik esnasında yaşadığı travmalar, hastalıklar, yanlış ilaç kullanımı, gebelik esnasında iyonize röntgen ışınlarına maruziyet, annenin sigara, alkol veya madde bağımlısı olması ve kötü beslenmesi gibi nedenlerdir. Bu nedenlerin çoğu önlenemez nedenlerdir (7).

Doğum esnasındaki nedenler ise; doğumun sağlık kuruluşunda gerçekleşmemesi, zor doğum olması, erken doğum olması, doğum sırasında bebeğin travmaya maruz kalması ve hipoksik kalması olarak gelmektedir (8).

Doğum sonrasında karşılaşılan nedenler arasında ise bebeğin geçirdiği hastalıklar, bebeğe gerekli sağlık kontrollerinin ve testlerin yaptırılmaması, çocuk veya yetişkinlerde trafik kazaları, iş ve ev kazaları, savaşlar, terör olayları, endüstriyel kazalar, deprem ve diğer yıkıcı olaylar gelmektedir. Bu nedenlerin büyük çoğunluğu da önlenemez niteliktedir (7).

Engelliliğin Türleri

Engellik türlerine göre; görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, fiziksel engel, zihinsel engel ve kronik engellilik olarak sınıflandırılmaktadır (9).

Gözlerden birinde veya her ikisinde meydana gelen tam ya da kısmi görme kayıpları görme engeli olarak tanımlanmaktadır. İşitme engeli bir veya iki kulakta işitme duyusunun normal işitme sınırının altında olmasıdır. Tanısı işitme testleri aracılığıyla konulmaktadır. İşitme duyusunda sorun olmaksızın dil, ağız, dudak, damak, çene veya yutaktaki bir sorun veya nörolojik birtakım durumlar (felce bağlı afazi durumları vs.) sebebiyle konuşma güçlüğü yaşayan kişilerdeki engel durumu ise dil ve konuşma engelidir. Bu kişilerin konuşma hızı, akıcılığı ve ifadesinde sorunlar olabilir.

Vücuttaki kemik, eklem ve kas hasarlarına bağlı olarak gelişen ortopedik sorunlarla, sinir sistemi hasarlarına bağlı olarak gelişen vücudun belli bir

parçasını hareket ettirememeye, hissedememe ve kontrol edememe gibi nöromotor sorunlar fiziksel engel grubunda yer almaktadır.

Zihinsel engel ise gelişim dönemlerinde açığa çıkan, çevreye uyum sağlamada zorlanma ve davranışlarda bozulmanın eşlik ettiği, genel zihinsel fonksiyonların ortalamanın anlamlı derecede altında olması durumu olarak tanımlanmaktadır.

Kişinin çalışma kapasitesinin ve günlük işlevselliğinin azalmasına sebep olan, devamlı bakım ve/veya tedavi ihtiyacı oluşturabilen kalp rahatsızlıkları, astım, diyabet, epilepsi, obezite, kanser gibi kronik sağlık sorunlarına bağlı vücudun güç ve dayanıklılık durumunda kısıtlanma ise kronik engellilik olarak belirtilmektedir (9).

TÜRKİYE'DE ENGELLİ BİREYLERİN HAKLARI

İş ve İstihdam

Bireylerin sosyal ve fiziksel olarak varlığını devam ettirebilmesi için düzenli gelir elde edebileceği bir işi olması elzemdir. Bu sebeple bir işe girip çalışmak, engelli bireyler açısından da düzenli ve devamlı bir gelire sahip olmanın ön şartıdır. Ayrıca engelli bireyler için bir işe sahip olmak, ihtiyaçtan öte günlük yaşamın devamını sağlayabilmek için hayati bir zorunluluktur. Çalışma hakkı temel bir insan hakkı olarak kabul edilmiş olup, insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerde, anayasa ve yasalarda tanınıp güvence altına alınmıştır (10). İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 23. maddesinde; *"Herkesin çalışmaya, işini özgürce seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır."* ifadesi bulunmaktadır (11). Anayasa'nın 17. maddesinde; *"Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir."* ve 49. maddesinde; *"Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır."* ifadeleriyle tüm bireylerin çalışma hakkı olduğu ve çalışma hakkının anayasal olarak güvence altına alındığı belirtilmiştir (12). Bu kapsamda engelli bireylerin istihdamı için bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Bu alanda yapılan yasal düzenlemelerden biri olan 4857 sayılı İş Kanunu 30. maddesine engelli çalıştırma zorunluluğundan bahsedilmiştir. Bu maddeye göre işverenler 50 ve üzerinde işçi çalıştırılan özel sektör iş yerinde %3 engelli işçiyi, kamu iş yerinde %4 engelli işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun olacak işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı maddeye göre işyerinin işçisi iken engelli olanlara öncelik tanınmalıdır (13). Engelli bireylerin kamuda memur veya işçi olarak işe yerleştirmeleri için kura yöntemi ve engelli kamu personeli seçme sınavı (EKPS) kullanılmaktadır. Kura yöntemi, özel eğitim iş uygulama merkezi ve/veya ilköğretim mezunu olan engelli bireylerin yaptıkları tercihlere göre kamu kuruluşlarına yerleştirmelerini

sağlamak için noter huzurunda yapılmaktadır. EKPSS'ye ise ortaöğretim, ön lisans ve lisans eğitimini tamamlayan engelli bireyler girebilmektedir. EKPSS'ye girebilmek veya kuraya başvurabilmek için erişkinlerin en az %40 engel oranı, 18 yaş altındaki kişilerin ise en az "Hafif Düzeyde Özel Gereksinimi Vardır (ÖGV)" raporu olması gereklidir (14).

Korumalı iş yeri; engelli bireylere istihdam ortamı oluşturulma hedefiyle devlet tarafından mali ve teknik yönlerden desteklenen iş yerleri olarak tanımlanmaktadır. Korumalı iş yeriyle ilgili ilk yasal düzenleme 01/07/2005 tarihinde kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun ile yapılmıştır. Bu kanunda korumalı işyeri ile ilgili ilk düzenleme tüm engelli bireyleri kapsarken, 06/02/2014 tarihinde yapılan değişiklik ile sadece zihinsel ve ruhsal engelli bireylerin korumalı iş yerinde çalışmasına izin verilmiştir (15). 27/01/2022 tarihinde resmi gazetede yayımlanan Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik'te bu işyerleriyle ilgili hususlar yer almaktadır. Bu yönetmeliğe göre en az beş engelli bireyin çalıştığı veya çalışacağı iş yerinin işvereni tarafından Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne korumalı iş yeri statüsü için başvuruda bulunulabilir. Ayrıca bu statüyü alabilmek için iş yerindeki engelli işçilerin sayısı toplam işçi sayısının %50'sinden az olmamalıdır. Bu yönetmelikte işyerinin fiziksel koşullarıyla (iş yerinin engelli bireylerin geliş ve gidişleri için trafik açısından uygun ve güvenli olması şartı, iş yerinin fiziksel koşullarının erişilebilirlik standartlarına uygun olması gibi), işleyişiyle ilgili hususlar da belirtilmiştir. Yönetmeliğe göre korumalı iş yerlerinde çalışabilmek için;

- Engelli sağlık kurulu raporuna göre en az %40 oranında ruhsal veya zihinsel engelli olmak,
- Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu'nda (ÇÖZGER) göre en az "hafif düzeyde ÖGV (%40-49)" ibaresi olan ruhsal veya zihinsel engelli olmak,
- 15 yaşını doldurmuş olmak,
- Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı olmak gerekmektedir (16).

Eğitim

Bireylerin eğitim ve bilgiye ulaşma düzeyleri doğrudan yaşam kalitelerini etkilemektedir. Sosyal hayata katılım, çalışma durumu, gelir elde etme ve sağlık durumu eğitim düzeyi arttıkça artmaktadır. Engelli bireylerin eğitim hayatına tam katılım sağlamada çeşitli zorluklar yaşamaları, sosyal hayatlarını daha da zorlaştırmaktadır (17).

Engelli bireylerin eğitim haklarıyla ilgili birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Anayasa'nın 42. maddesinde hiç kimsenin, eğitim öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı ve durumlarından dolayı özel eğitime gereksinim duyan kişileri topluma yararlı bireyler haline getirmek amacıyla devletin gerekli önlemleri alacağından bahsedilmiştir (12). 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun birinci kısım ikinci bölümünde Türk milli eğitiminin temel ilkelerinden bahsedilmiştir. Bu kanunun

4. maddesinde genellik ve eşitlik başlığında; eğitim kurumlarının herhangi bir ayırım gözetilmeksizin herkese açık olduğu, ayrıca 8. maddesinde fırsat ve imkan eşitliği başlığında; özel eğitime ve korunmaya ihtiyaç duyan çocukların yetiştirilmesi için özel önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir (18). Ayrıca 1997 yılında çıkarılan 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin içeriği özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin, mesleki ve genel eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamaya yönelik esaslardan oluşmaktadır (19).

Çocukların eğitim hakkı ile ilgili eğitimle ilgili kanunlara ek olarak engellilere dair mevzuatta da yasal düzenlemeler yapılmıştır. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'un 15. maddesinde; engelli bireylerin eğitim almasının hiçbir sebeple engellenemeyeceğinden, ayrıca engelli bireylerin özel durumlarına ve farklılıklarına dikkat edilerek, bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temeli sağlanarak, hayat boyunca eğitim imkânından yararlanılacağından bahsedilmiştir. Aynı maddenin devamında engellilerin her düzeyde eğitim görmesini sağlayacak bütünleştirici planlara genel eğitim sistemi içinde yer verileceği ve farklı sebeplerle örgün eğitime geç başlayan engelli bireylerin bu eğitime dâhil edilebilmesi amacıyla gerekli tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Aynı kanunun 16. maddesinde de her yıl yeniden düzenlenecek şekilde, Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu'nca özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitsel değerlendirmesinin yapılacağı ve bu değerlendirmeler sonucunda bireylerin ilgi, istek, gelişim özellikleri, akademik alanlardaki yeterlilikleri ve eğitim ihtiyaçları doğrultusunda örgün ve yaygın eğitim kurumlarına yönlendirileceğinden bahsedilmiştir (20).

Kasım 2023'te yayınlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde engelli bireylerin eğitime katılım oranları paylaşılmıştır. Elde edilen verilere göre özel eğitim kumlarında örgün eğitim alan öğrenci sayısı yıllar içerisinde giderek artış göstermiştir; bu sayı 2001-2002 eğitim döneminde 53.306 iken 2022-2023 döneminde 507.804'e çıkmıştır. Ayrıca 2004-2005 eğitim döneminde hayata geçen ve özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilere ücretsiz ulaşım imkanı sağlayan Taşımali Eğitim Projesi'nden 2021-2022 eğitim döneminde 111.650 öğrenci yararlanmış. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde 2022-2023 eğitim yılında öğrenim gören öğrenci sayısı 531.016 iken özel eğitim ve rehabilitasyon merkezi sayısı 3.222 olarak belirtilmiştir (3).

Sağlık

Toplumdaki tüm bireylerin sağlık alanında ihtiyaç duydukları tanı, tedavi gibi imkanlara yeterli ulaşım sağlamaları önem arz etmektedir. Engelli bireyler, mevcut durumlarına bağlı olarak daha fazla sağlık sorunu yaşayabilmekte ve tedavi, rehabilitasyon gereksinimleri daha fazla olabilmektedir. Türkiye'de bu alanda yapılan yasal düzenlemeler bulunmaktadır (21).

Türkiye'de doğumsal sebeplerden kaynaklanan engel durumunun azaltılması, erken tanı ile zamanında tedavi başlanması amacıyla çeşitli taramalar yapılmaktadır. Bu taramalardan biri olan Neonatal

Tarama Programı (NTP) kapsamında konjenital hipotiroidi (KH), fenilketonüri (FKÜ), biyotinidaz eksikliği (BE), kistik fibrozis (KF) ve spinal musküler atrofi (SMA) hastalıkları taranmaktadır. İlk olarak 1986'da bazı il merkezlerinde FKÜ taraması başlatılmış, 1993'te ise ülke genelinde tarama yapılmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde 2006'da KH, 2008'de BE, 2015'te KF taramaları eklenmiştir. KAH taraması, 2017 yılında pilot tarama olarak başlamış olup, 2022 yılından itibaren ülke genelinde tarama yapılmaktadır. Son olarak tarama paneline 09/05/2022 tarihinde SMA taraması ilave edilmiştir. Türkiye'de yapılmakta olan diğer tarama programları Tablo 1'de gösterilmiştir (22).

Tablo 1. Türkiye'deki bazı sağlık tarama programları ve uygulanmaya başladıkları yıllar

Sağlık Tarama Programları	Uygulanmaya Başladıkları Yıllar
Yenidoğan İşitme Taramaları Programı	2008
İyot Yetersizliği Hastalıkları ve Tuzun İyotlanması Programı	1994
Hemoglobülinopati Kontrol Programı	1994
Demir Gibi Türkiye Programı	2004
Anne Sütünün Teşviki ve Bebek Dostu Sağlık Kuruluşları Programı	1991
D Vitamini Eksikliği Önleme ve Kontrol Programı	2005

Sağlık Bakanlığı'nın 2010/73-80 sayılı "Poliklinik Hizmetlerinde Öncelik Sırası" konulu genelgesinde engelli bireylerin öncelik sırası alacak gruplar içerisinde olduğu belirtilmiştir (23). Engelli bireylere gerekli tıbbi malzemeler, yardımcı araç-gereçler, sarf malzemeleri ve ortez, protez gibi malzemelerin ödemeleri 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Kanunu ve Genel Sağlık Sigortası İşlemleri Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde düzenlenen Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Sağlık Uygulama Tebliğinde (SUT) belirtilen şekilde SGK tarafından karşılanmaktadır. SUT'ta ayrıca %40 ve üzerinde engeli bulunan kişilerin ağız ve diş sağlığı ile ilgili SGK tarafından karşılanan tedavileri ve karşılanma koşulları da belirtilmiştir (24).

Bir cihaza bağımlı ya da yatağa tam bağımlı olan engelli bireylerin evde sağlık hizmetinden yararlanma hakları bulunmaktadır (25). Fizik tedavi ihtiyacı olan engelli bireyler, uygun sağlık raporunu almaları durumunda fizik tedavi uygulamaları kurum tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı oluşturulan Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi (ESİM), işitme engeli olan bireylerin acil durumlarda kullanması amacı taşımaktadır. ESİM uygulaması; engelli kişilerin ücretsiz şekilde telefonlarına indirdikleri mobil uygulama yardımıyla 112 Acil Servis'e ulaşmasını, görüntülü konuşma veya anlık mesajlaşma ile iletişim kurmasını sağlamaktadır. İşitme engeli olan bireyler bu uygulama

ile 112 Acil Servisi'ne ulaşıp, konumlarını ve durumlarını iletebilmekte, bu sayede hızlıca olay yerine acil müdahale ekibi ve ambulans yönlendirilmektedir (24).

Maddi Yardımlar, İndirim ve Muafiyetler

Engelli Aylığı: Amacı muhtaç durumda olan vatandaşlara yardım etmek, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik etmek olan 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu 29/05/1986 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun hükümlerine göre kanunun amacına uyan faaliyetler ve çalışmalar yapmak üzere her il ve ilçede kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları kurulması gerekmektedir. Bu vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından denetlenmektedir. 25/01/2013 kabul tarihli 2022 sayılı kanuna göre ilgili Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından muhtaçlığı belgelenmiş olan, hiçbir sosyal güvenlik kurumuna tabi olmayan, erişkin engellilere veya 18 yaşından küçük engelli yakını bulunup onun bakımını üstlenen kişilere (ebeveyni, vasisi) engelli aylığı verilmektedir. Engelli aylığı için yapılacak başvurularda engelliler için sağlık kurulu raporu gerekmektedir. 18 yaşından küçük engelli bireylerin yakınları tarafından yapılan başvurularda sağlık kurulu raporuna ek olarak eğer çocuğun kanuni velisi yoksa atanmış vasisin vesayet kararı da başvuruda olması gereken evraklardandır. Bu kanunun beşinci bölümünde %40-69 arasında engel oranı olanlar "engelli", %70 ve üzerinde engel oranı olanlarsa "başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek derecede engelli" olarak tanımlanmıştır ve engelli aylığı tutarları bu sınıflamaya göre yatırılmaktadır. Engelli aylığına hak kazanabilmek için hanede kişi başına düşen ortalama aylık gelirin asgari ücretin aylık net tutarının 1/3'ünden daha az olması gerekmektedir. Ayrıca kişilere verilen engelli aylıkları haczedilemez ve başka birine devredilemez (26, 27).

Muhtaç Aylığı: Vakıfların yönetimi, yeni vakıfların kuruluşu, denetimleri ve faaliyetlerine dair usul ve esasların düzenlenmesi amacıyla hazırlanan Vakıflar Yönetmeliği üçüncü bölüm hükümleri gereğince ebeveynlerinden biri bulunmayan muhtaç çocuklar ve %40 ve üzerinde engel oranı olan muhtaç bireyler, muhtaç aylığından faydalanabilmektedir. Muhtaç aylığı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ödenmektedir. Muhtaç aylığı aynı aile üyelerinden sadece bir kişiye verilmektedir. Bu aylığı almaya hak kazanmak için aşağıdaki şartların sağlanması gerekmektedir;

- Sosyal güvencesinin olmaması,
- Herhangi bir aylığı veya geliri bulunmaması,
- Mahkeme kararı veya kanunla bakım altına alınmamış olması,
- Gelir getiren taşınır ve taşınmaz malı olmaması ya da varsa elde edeceği aylık ortalama gelirin belirlenen muhtaç aylığı miktarını aşmaması (28).

Malullük Aylığı: 5510 sayılı SSGSS Kanunu'na göre hizmet akdine tabi çalışan sigortalıların çalışma

gücünün veya meslek hastalığı, iş kazası sonucu meslekte kazanma gücünün en az %60'ını, kamu görevlisi sigortalıların çalışma gücünün en az %60'ını veya görevlerini yapamayacak şekilde meslekte kazanma gücünü kaybettiği kurum sağlık kurulunca belirlenen kişiler malul sayılmaktadır. Bu kişilere malullük aylığı bağlanması için;

- En az on yıldır sigortalı olup, toplam 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olması,
- Başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede malul olan sigortalılar için; sigortalılık süresi şartı olmadan 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olması,
- Maluliyeti sebebiyle sigortalı olarak çalıştığı işten ayrılması veya işyerini kapatması/devretmesi,
- Kuruma prim ve primle ilgili borcu bulunmaması,
- Yazılı istekte (dilekçe) bulunması gerekmektedir (29).

Sürekli İş Göremezlik Geliri: Yine 5510 sayılı SSGSS Kanunu'na göre meslek hastalığı ya da iş kazası sebebiyle meslekten kazanma gücünün en az %10 azaldığı belirlenen sigortalı kişiler sürekli iş göremezlik gelirine hak kazanırlar. Uygulamada sigortalının beden gücü kaybolup çalışabilir durumda olması "sürekli kısmi iş göremezlik", tamamen iş göremez durumda olması ise "sürekli tam iş göremezlik" olarak tanımlanmaktadır. Sürekli tam iş göremezlikte gelir; aylık kazancın %70'i olarak, kısmi iş göremezlikte ise; "aylık gelir x %70 x sürekli iş göremezlik oranı" şeklinde hesaplanmaktadır (29, 30).

Vazife Malullüğü Aylığı: Aynı kanunun 47. maddesinde malullüğün; kamu görevlilerinin, erbaş ve erlerin görevlerini yaptığı sırada veya vazife dışında idare tarafından görevlendirildikleri başka bir kamu dairesine ait işleri yaparken ya da idarenin sağladığı bir araçla işe geliş dönüş esnasında ortaya çıkan kazalardan oluşması durumunda vazife malulü olarak kabul edildiğinden ve vazife malullüğü aylığı alabilmeleri için gerekli koşullardan bahsedilmiştir. Bu maddeye göre malullük keyif verici madde kullanımı, mevzuat ve emir dışı hareket etme, yasak fiilleri yapma, intihar girişimi, kendisine ya da başkasına menfaat sağlama veya zarar verme amacı ile oluşursa vazife malullüğü hükümleri uygulanmamaktadır (29, 30).

Evde Bakım Desteği Ücreti: Engelli bireylere evde bakım veren kişilere Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nce verilen bir ödenektir. Bu ücret engelli bireyin kendisine değil, bakımını sağlayan üçüncü kişilere (akrabası, vasisi gibi) verilmektedir. Evde bakım desteğinden yararlanabilmek için; hanede kişi başı ortalama aylık gelir miktarının, asgari ücretin aylık net miktarının 2/3'ünden daha az olduğunun belirlenmesi ve erişkin engelli sağlık kurulu raporunda tam bağımlı, 18 yaşından küçükler için düzenlenen engelli sağlık kurulu raporunda ise "Çok ileri düzeyde ÖGV", "Belirgin ÖGV" ve "Özel koşul gereksinimi var (ÖKGV)" ifadelerinden birinin bulunması gereklidir. Bu şartların sağlandığı

durumlarda, engelli bireyin ikametgâhının bulunduğu ildeki Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne ya da sosyal hizmet merkezi müdürlüğüne başvurularak evde bakım desteği alabilmek mümkündür. Başvurular e-Devlet üzerinden de yapılabilmektedir (31).

Diğer İndirimler ve Haklar

Özel teşvik vergisi (ÖTV) istinasından %90 veya üzerinde engel oranı olan yetişkin engelliler yararlanabilmektedirler. Ayrıca engel oranı %90'ın altında olup engelli sağlık kurulu raporunda "*Sadece hareket ettirici aksamda özel tertibatlı taşıt kullanması gerekir.*" ifadesi mevcut olanlardan, alacağı ilk aracın debriyaj, fren, gaz pedalı ya da vites kolunda tadilat yapılmasını gerektirecek nitelikte olan engelli bireyler de ÖTV istinasından faydalanmaktadır. Ayrıca %90 ve daha fazla engellilik oranı olan bireylerin üzerine kayıtlı araçlarıyla, diğer engellilerin durumlarına uygun özelliğe getirilen özel tertibatlı araçları motorlu taşıtlar vergisinden de muaf tutulmuşlardır (24).

Engelli kimlik kartı olan tüm engelli bireyler, toplu taşıma araçlarında ücretsiz seyahat hakkından yararlanmaktadır. Engelli bireyler, bütün özel ve resmi halk otobüsleri, deniz ulaşım taşıtları ve TCDD bünyesindeki trenlerden ücret ödemeksizin faydalanabilmektedirler. Tüm iç ve dış hat uçuşlarında engelli bireylere %20 oranında indirim sağlanmaktadır. Ayrıca 200 m²'den küçük bir adet konutu olan engelli kişiler emlak vergisinden muaf tutulmuştur. Engelli bireylerin günlük yaşamları, eğitimleri ve meslekleri için özel olarak üretilen her çeşit araç-gereç ve özel bilgisayar programları temin edilirken katma değer vergisinden (KDV) muaf tutulmaktadır (24).

Engelli bireylerin müze ve ören yerlerinde ücretsiz giriş hakları vardır. Ayrıca millî park, tabiatı koruma alanları ve tabiat parklarına da ücret ödemeden giriş hakları bulunmaktadır. Devlet tiyatrolarından ücretsiz yararlanma hakları vardır. Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi (TOKİ), hazırladığı projeler kapsamında planlanan konut sayısının %5 kadarını engelli bireylere ayırmaktadır, başvuranlar arasından kura çekilerek hak sahipleri belirlenmektedir (24).

Engelli kişiler, ikamet ettikleri ildeki Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne başvurarak veya yeni Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Kartı sahibi olan kişiler e-devlet üzerinden başvurarak engelli kimlik kartı alabilmektedirler. Engelli kimlik kartını almak için, %40 ve üzeri oranda engeli olduğunu belirten sağlık kurulu raporu mevcut olmalıdır. 18 yaşından küçük engelli bireyler için ise ÇÖZGER'de; Hafif (%40-49), Orta (%50-59), İleri (%60-69), Çok İleri (%70-79), Belirgin (%80-89) Düzeyde ÖGV ya da ÖKGV (%90-99) ifadelerinden birinin bulunması gereklidir. (32).

Engelli Vakalara Hukuksal ve Adli Tıbbi Bakış

Türkiye'de engelli bireylerin, bu haklardan faydalanmaları için engel durumlarının sağlık kurulu raporu ile belgelendirmeleri gereklidir. Engelli sağlık kurulu raporları, devlet hastaneleri, eğitim ve araştırma hastaneleri, üniversitelerin tıp fakültesi hastanelerinde

Tablo 2. Konuyla ilgili yönetmeliklerin yürürlükte olduğu tarihler

Yönetmelik	Yürürlükte Olduğu Tarih
Sosyal Sigorta Sağlık İşlemleri Tüzüğü	11/10/2008 tarihinden önce
Çalışma Gücü ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği	11/10/2008-01/09/2013
Maluliyet Tespiti İşlemleri Yönetmeliği	01/09/2013-01/06/2015
Özürülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik	01/06/2015-20/02/2019
Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik	20/02/2019 tarihinden sonra

hekimler tarafından düzenlenmektedir. Üniversite hastanelerinde kişilerin engellilik açısından değerlendirilmesi için trafik kazası, iş kazası, haksız fiil nedeni ile bedensel zarar oluşturan diğer nedenler (tüm kasten yaralama fiilleri, tıbbi uygulama hatası vs.) gibi adli olgularda Adli Tıp Anabilim Dallarından da gerek mahkemeler aracılığıyla gerekse kişilerin başvurusuyla bilirkişi raporları istenmektedir (26).

Bilirkişilik Yönetmeliği'ne göre bilirkişi; çözümü için uzmanlık, özel veya teknik bilgi gereken durumlarda yazılı ya da sözel olarak görüş bildirmesi için başvuru alan gerçek veya özel hukuk tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır (33). Bilirkişi mahkemeler tarafından seçilmektedir. Bilirkişi, görüşüne başvuru alan konuyla ilgili, özel ve teknik bilgisine dayanarak gerekli incelemeleri yapmakla ve elde ettiği sonuçları mahkemeye bildirmekle yükümlüdür. Diğer bir ifade ile bilirkişiler sahip olduğu uzmanlık alanı ile mahkemeye yardımcı olmaktadır (34).

Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) 67. maddesinde taraflara, cumhuriyet savcısı veya avukatlara mahkemelerce seçilmiş resmi bilirkişiler dışında, dava dosyasına girmek üzere konuyla ilgili uzman görüşü alma hakkı ve yetkisi verilmiştir. Tarafların başvurusuyla düzenlenen bu raporlar uzman mütalaası ya da bilimsel mütalaa raporu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca 6100 sayılı Hukuk Muhakemesi Kanunu (HMK) 293. maddesinde de uzman mütalaasından bahsedilmiştir (35).

Adli Tıp Kurumu Kanunu 2. maddesinde Adli Tıp Kurumu'nun görevlerinden bahsedilmiştir. Bu görevler arasında mahkeme, hakimlik ve savcılıklar ile Adli Tıp Kurumu'nun uygun bulunduğu, adli tıpla ilgili hususlarda teknik ve bilimsel görüş bildirme görevi yani bilirkişilik görevi bulunmaktadır. Ayrıca bu kanunun 16. maddesinde ihtisas kurullarının görevleri belirtilmiştir. Bu maddede "İhtisas Kurullarının Özel Görevleri" başlığı altında Üçüncü İhtisas Kurulu'nun görevleri; "Maluliyetler, meslek hastalıkları, meslekte kazanma gücü kaybı, beden çalışma gücü kaybı, hapis cezalarının infazının ertelenmesi, kronik hastalık, engellilik ve kocama nedenleriyle belirli kişilerin cezalarının hafifletilmesi veya kaldırılmasına ilişkin hususlarda bilimsel ve teknik görüşlerini bildirmek." olarak bildirilmiştir (36).

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 17.06.2015 tarihli, 2013/17-2423 Esas, 2015/1661 sayılı kararında; "Haksız fiil sonucu çalışma gücü kaybının olduğu iddiası ve buna yönelik bir talebinin bulunması halinde, zararın kapsamının belirlenmesi açısından geçici ve sürekli iş göremezlik durumunun tespit edilmesi gerektiğini ve bu durumunun Adli Tıp Kurumu veya Üniversite Hastanelerinin Adli Tıp Anabilim Dalı gibi kuruluşlara çalışma gücü kaybı olduğu iddia edilen kişide bulunan şikâyetler dikkate alınarak oluşturulacak uzman doktor heyetinden, haksız fiilin gerçekleştiği tarihte yürürlükte olan yönetmelik hükümleri dikkate alınarak yapılması gerekmektedir." şeklinde belirtilmiştir. Bu kararıyla Yargıtay adli tıp birimlerinin süreçteki görevlerini ortaya koymaktadır (37).

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 22.06.2021 tarihli 2021/3089 esas sayılı 2021/3441 sayılı kararına göre; "Kaza tarihi 11/10/2008 tarihinden önceyse Sosyal Sigorta Sağlık İşlemleri Tüzüğü, 11/10/2008 tarihi ile 01/09/2013 tarihleri arasında Çalışma Gücü ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği, 01/09/2013-01/06/2015 tarihleri arasında Maluliyet Tespiti İşlemleri Yönetmeliği, 01/06/2015-20/02/2019 tarihleri arasında Özürülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik, 20/02/2019 tarihinden sonra Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik hükümleri dikkate alınarak yapılması gerekmektedir." (37). Bu kararda belirtildiği şekilde yönetmeliklerin yürürlükte olduğu zaman aralıkları Tablo 2'de sunulmuştur. Ayrıca 5510 sayılı SSGSS Kanunu'na göre sigortalı sayılanlar için iş kazası, meslek hastalığı gibi durumlarda Kurum Sağlık Kurulları tarafından çalışma gücü ve meslekten kazanma gücü kaybı oranı, erken yaşlanma hali ve malullük dereceleri belirlenmektedir (29).

SONUÇ

Engelli bireyler ve onların aileleri Türkiye'de de tüm dünyada olduğu gibi pek çok zorlukla karşı karşıya gelmektedirler. İş, eğitim, meslek, sosyal güvenlik kaynaklı zorluklar bunlar arasında sayılmaktadır. Bu zorluklara ek olarak yaşam alanlarındaki kaldırım, park ve bahçeler, ulaşım araçlarının uygunsuzluğu gibi fiziki temelli zorluklar da bulunmaktadır. Türkiye'de engelli haklarıyla ilgili pek çok yasal düzenleme yapılmıştır.

Ancak bu düzenlemelerin yanı sıra engelli haklarıyla ilgili farkındalığın artırılması ve sosyal projelere önem verilmesi gerekmektedir.

Engelli bireylere adli olgularda düzenlenen bilirkişi raporlarıyla ilgili de bazı sorunlar bulunmaktadır. Çok sayıda yönetmelik olması ve bu yönetmeliklerin içeriklerindeki farklılıklar sebebiyle benzer yaralanmalarda farklı oranlar içeren raporlar düzenlenmesi bu sorunlardan birisidir. Farklı sebeplere bağlı olarak farklı raporların düzenlenmesi yargılama sürecini uzatabilmekte ve kişilerin hak kaybına neden olabilmektedir. Maluliyet bilirkişiliği alanında bilimsel, kanıta dayalı, gerekçeli raporlar düzenlemek elzemdir. Kişilerin hak kaybının önüne geçmek için adli tıbbi değerlendirme, muayene, tıbbi tetkik ve konsültasyon gibi aşamalarının standardize edilmesi önem arz etmektedir. Tüm raporlarda hangi yönetmeliğe göre hesaplama yapıldığının belirtilmesi, raporun kendi içinde çelişki içermemesi, sonucunun gerekçeli olması, kişinin

iyileşme sürecinin tamamlanmasının ardından muayene ve gerekli tetkiklerin yapılması, olayla illiyet bağı bulunan arızaların değerlendirmeye alınması hususlarına dikkat edilmelidir.

Benzer yaralanmalarda farklı raporlar düzenlenmesinin bir diğer nedeni de, bu raporların bu konuda deneyimleri adli tıp uzmanlarına kıyasla daha az olan sağlık kurumlarındaki branş hekimleri tarafından düzenlenmesidir. Adli tıp uzmanları eğitimleri boyunca bilirkişilik, illiyet bağı, adli rapor düzenleme gibi konularda çalıştıkları için daha fazla deneyim kazanmaktadır. Bu sebeple adli tıp uzmanlarının sağlık kurumlarında görev almasının standart ve objektif kararlar vermede katkıları olacaktır. Ayrıca bu alanda çalışan kişilere standardizasyonu sağlamak amacıyla adli tıp uzmanlarının da içinde bulunduğu bir ekip tarafından düzenli kurs ve eğitimler yapılması da oldukça önemlidir.

Kaynaklar

- Ünlü S, Bağcıvan A, Kara B. Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Engelli Anlamlandırmaları. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi 2022;6(1):96-130.
- World Health Organization. Health Topics. Disabilities. <https://www.who.int/topics/disabilities/en/26.01.2024>.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, Kasım 2023". https://www.aile.gov.tr/media/151788/eyhgm_istatistik_bulteni_kasim_23.pdf/26.01.2024
- Çiğil M, Üçüncü MK. Türkiye'de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku'nun Durumu. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 2018;35: 233-278.
- Şişman Y. Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 2012; 7(28): 69-85.
- Çoban T, Özcebe H. Engelliğe genel bakış ve engelli çocukların sağlık davranışları. Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care 2019; 13(4): 553-566.
- Karataş K. Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları bir sosyal politika yaklaşımı. Ufku Ötesi Bilim Dergisi 2002; 2(2): 43-55.
- Vurgun Ş. Engelli bireylere yönelik alınan önlemlerin ve mesleki eğitimin uygulamadaki mevzuat ışığında değerlendirilmesi: Zonguldak ili örneği. Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi 2015; 11(1): 177-199.
- Esen MF. Türkiye'de engelli bireylerle ilgili veriler. İn: Arıkan S, Ayyıldız E, (Editörler). Engelli bireylerin destekli istihdamı. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2018;11-38.
- Şen M. Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: Sorunlar ve öneriler. Sosyal Güvenlik Dergisi 2018;8(2): 129-152.
- Anonim. "İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi". <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/turkish-turkce?LangID=trk/> 27.01.2024.
- Anonim. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası". <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5/27.01.2024>.
- 4857 sayılı İş Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5/27/01/2024>.
- Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20145780&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5/16/03/2024>.
- Çavuş ÖH, Tekin A. Türkiye'de engellilerin istihdam yöntemi olarak korumalı işyeri. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2015;30(1): 145-165.
- Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/01/20220127-1.htm/27.01.2024>.
- Bilsin E, Başbakkal Z. Dünyada ve Türkiye'de engelli çocuklar. Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2014; 30(2): 65-78.
- 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.1739.pdf/27.01.2024>.
- 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/4.5.573.pdf/28.01.2024>.
- 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5/27.01.2024>.
- İnan S, Peker GC, Tekiner S, Ak F, Dağlı Z. Engellilik, Türkiye'de engellilerin durumu ve sağlık hizmet sunumuna bir bakış. TAF Preventive Medicine Bulletin 2013; 12(6): 723-728.
- Akova İ, Kılıç E, Koşaroğlu Ekici N. Yenidoğan metabolik ve endokrin hastalıkların 10 yıllık tarama programı sonuçlarının değerlendirilmesi: Sivas ili, Türkiye örneği. Turkish Journal Public Health 2022;20(3):410-422.
- 2010/73-80 sayılı Genelge. TC Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://www.saglik.gov.tr/TR-11028/poliklinik-hizmetlerinde-ocelik-sirasi-hakkinda-genelge-201073-80.html/19.03.2024>.

24. <https://www.aile.gov.tr/ssss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/saglik-hizmetleri/20/02/2024>.
25. Evde Sağlık Hizmeti Sunumu Hakkında Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/06/20230602-1.htm/> 19.03.2024.
26. Kavaklı U, Özkara E. Kişisel, sosyal ve iş hayatında özürli bireylere tanınan haklar ve özürli olguların medikolegal değerlendirmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2012; 26(1): 65-74.
27. <https://www.aile.gov.tr/sygm/genel-mudurluk/sosyal-yardimlasma-ve-dayanisma-vakiflari/18/04/2024>.
28. Vakıflar Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12466&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5/28.01.2024>.
29. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf/> 29.01.2024.
30. Çelik ÇA. Bedensel Zararlar. Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018: 584.
31. Evde Bakım Yardımı Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230526-2.htm/> 06.03.2024.
32. Engelli Bireylere Kimlik Kartı Verilmesine ve Ulusal Engelli Veri Sistemi Oluşturulmasına Dair Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230512-19.htm/> 06.03.2024.
33. Bilirkişilik Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23818&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5/> 12.02.2024.
34. Dönmez B. Yeni CMK'da bilirkişili kavramı. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2007; 9: 1145-1177.
35. Savaş Ç. 2014-2021 Yılları Arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı Tarafından Adli Raporu Düzenlenen Malpraktis Olgularının Değerlendirilmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, 2022.
36. 2659 sayılı Adli Tıp Kurumu Kanunu. <https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/495/dosya/adli-tip-kurumu-kanunu25-06-202009-14.pdf/> 11.02.2024.
37. Vural T. Trafik kazası sonrasında düzenlenen maluliyet raporlarında çözülmeyen problem: Yönetmelik Sorunu. Adli Tıp Dergisi 2022; 36(3): 102-108.